

БУХГАЛТЕРСЬКИЙ ОБЛІК, АНАЛІЗ ТА АУДИТ

DOI: <https://doi.org/10.32782/2521-666X/2023-81-28>

УДК 336.201

Євтушенко Г.В.

кандидат економічних наук, доцент,
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Куценко Т.М.

кандидат економічних наук, доцент,
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Альошин С.Ю.

кандидат економічних наук,
Національний технічний університет
«Харківський політехнічний університет»

Ievtushenko Ganna, Kutsenko Tetiana

V.N. Karazin Kharkiv National University

Aloshin Sergiy

National Technical University «Kharkov Polytechnic Institute»

УПРАВЛІННЯ ПРОЦЕСАМИ ОПОДАТКУВАННЯ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ЕФЕКТИВНОСТІ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМНИЦТВА

MANAGEMENT OF TAXATION PROCESSES OF BUSINESS ENTITIES IN ENSURING THE EFFICIENCY OF BUSINESS DEVELOPMENT

Стаття присвячена дослідженню основних аспектів управління процесами оподаткування суб'єктів господарювання з метою забезпечення ефективності розвитку підприємництва в умовах необхідності відновлення та відтворення соціально-економічного потенціалу національної економіки. Встановлено, що ухилення від сплати податків та зборів супроводжуються такими явищами як корупція та тіньова економіка, існування яких призводить до ряду негативних наслідків для національних органів влади та суспільства. Запропоновано підходи до створення сприятливої підприємницької екосистеми, що дозволить створити умови для заохочення підприємницької ініціативи на основі оптимального податкового навантаження. Обґрунтовано систему цілей держави в сфері управління процесами оподаткування суб'єктів господарювання у забезпеченні ефективності розвитку підприємництва та підсумкові критерії оцінки її ефективності.

Ключові слова: оподаткування, суб'єкти господарювання, підприємництво, корупція, тіньова економіка, підприємницька екосистема.

The article is devoted to the study of the main aspects of management of the taxation processes of business entities in order to ensure the effectiveness of the development of entrepreneurship in the conditions of the need to restore and reproduce the socio-economic potential of the national economy. Tax evasion is considered as a socio-economic phenomenon, accompanied by such phenomena as corruption and the shadow economy, the existence of which leads to a number of negative consequences for national authorities and society. Approaches to the creation of a favorable entrepreneurial ecosystem are proposed, by which we mean a set of certain conditions that contribute to economic development and the manifestation of entrepreneurial initiative in order to create the country's national wealth. Emphasis is placed on the leading role of state policy in creating a favorable regulatory environment that should encourage entrepreneurial initiative while minimizing the tax burden. It was determined that the main obstacle to the realization of human rights, democracy, law and order, honesty and social justice is corruption, which contributes to the emergence of the shadow economy. A system of state goals in the field of management of the taxation processes of business entities in ensuring the effectiveness of business development and final criteria for evaluating its effectiveness has been formed, which includes the following areas: assessment of the quality of the existing tax regulatory framework, use of transparent procedures in the field of taxation, coordination of tax policy goals the goals of sustainable development and strategic directions of business regulation. The implementation of the proposed measures will allow solving the existing problems in the field of taxation of economic entities, correcting their tax behavior, preventing manifestations of corruption, eliminating the negative consequences of the existence of the shadow economy and intensifying the development of entrepreneurship.

Key words: taxation, economic entities, entrepreneurship, corruption, shadow economy, entrepreneurial ecosystem.

Постановка проблеми. Національна економіка будь-якої країни як соціально-економічна система фінансується економічними агентами через оподаткування для створення вартості, яка використовується для здійснення державної діяльності на принципах суспільного розподілу національного багатства. Встановлені державою податкові норми передбачають певний порядок перерахування суб'єктами господарювання коштів у вигляді обов'язкових платежів до державного бюджету та цільових фондів усіх рівнів. Водночас реальна поведінка платників податків може кардинально відрізнятись від бажаної моделі, якщо формальні норми не відображають їхніх інтересів. Мова йде про тіньову економіку, яка набула в Україні таких масштабів, що поряд з корупцією серйозно погіршила діловий та інвестиційний клімат країни та завдала шкоди її міжнародній репутації. Недооцінка існуючої проблеми може призвести до серйозних помилок в оцінці соціально-економічних умов, визначенні напрямків національної політики та оцінці наслідків рішень щодо управління процесами оподаткування суб'єктів господарювання у владних структурах різних рівнів. Незважаючи на постійні зміни в податковому законодавстві в контексті посилення боротьби з тінізацією доходів, ухилення від сплати податків і високорозвинені податкові служби, податкові проблеми залишаються. Саме тому подальші дослідження напрямів удосконалення управління процесами оподаткування суб'єктів господарювання в контексті необхідності забезпечення ефективності розвитку підприємницької діяльності в умовах порушення виробничої і торгівельної діяльності більшості вітчизняних підприємств є актуальними та наразі своєчасними.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналізу та дослідженню проблем оподаткування суб'єктів господарської діяльності в контексті негативних тенденцій, що спостерігаються в сфері суспільного виробництва, присвячено багато наукових праць та практичних досліджень як вітчизняних так і зарубіжних вчених, зокрема: Чугунов І. [1], Макогон В. [1], Кармаліта М. [2], Райнгарт К. [3], Рогофф К. [3]. Серед вагомих наукових досліджень принципів формування податкової поведінки можна виділити роботи: Єфименко Т. [4], Лондар С. [4], Пасічний М. [5] та ін. Питання забезпечення ефективності розвитку підприємницької діяльності є предметом досліджень Ляпіної К. [6], Енгелшальк М. [7]. Разом з тим, потребують додаткового обґрунтування підходи до управління процесами оподаткування суб'єктів господарювання в процесі трансформаційних змін підприємницької діяльності в умовах необхідності подолання кризових явищ та майбутнього відновлення національної економіки.

Мета статті – дослідження основних аспектів управління процесами оподаткування суб'єктів господарювання з метою забезпечення ефективності розвитку підприємництва в умовах необхідності відновлення та відтворення соціально-економічного потенціалу національної економіки.

Виклад основного матеріалу. Численні дослідження та міжнародні рейтинги свідчать про значний вплив тіньового сектору на вітчизняну економіку. Так, в рейтингу простоти сплати податків Paying Taxes 2020, який щорічно складається Всесвітнім банком та аудиторською компанією PwC, Україна втратила 11 пунктів та опустилася до 65-го місця серед 190 країн світу [8]. За даними Transparency International Ukraine, незважаючи на створення великої кількості державних структур, покликаних боротися з корупцією, Україна за останні десять років покращила свої позиції в рейтингу «Індекс сприйняття корупції» лише на 7 пунктів, набрав 33 бала [9], зайнявши 116 місце серед 180 країн світу. Порівняно з 2021 роком Україна набрала 1 бал і піднялася на 6 сходинок. Зауважимо, що ключовим показником даного індексу є кількість балів, а не місце в рейтингу. Найменший бал (0) свідчить про те, що корупція практично замінила державу, а найвищий бал (100) свідчить про те, що корупції майже немає. Таким чином, Україна продовжує залишатися однією з найбільш корумпованою країн світу, знаходячись в рейтингу поряд з такими країнами як: Ангола, Монголія, Замбія та Алжир. За даними експертів Міністерства економіки України, понад 30% від ВВП перебуває у «тіні», а за даними Департаменту стратегічного планування та макроекономічного прогнозування Мінекономіки, ступінь «тінізації» економіки становить 50% [10]. За оцінками іноземних експертів, ступінь тінізації вітчизняної економіки становить близько 50%. За даними Держкомстату України, рівень «тіньової» діяльності у ВВП України становить близько 20%. Вітчизняні експерти оцінюють тіньову економіку в Україні на рівні 40–55% [10]. Деякі експерти та дослідники Інституту НАНУ НАН України зазначали, що в умовах фінансово-економічної кризи тінізація національної економіки має складні характеристики та безпрецедентні темпи зростання, які оцінюються в 60%. % ВВП, деякі вчені встановлюють цей рівень на рівні 70% ВВП. Це призводить до значних втрат державного бюджету України щорічно на рівні 11–150 млрд. грн. за даними оприлюдним Українським центром соціально-економічних досліджень CASE та Інститутом соціально-економічної трансформації [11]. На другому місці – контрабанда, щорічні збитки від якої економісти оцінюють у 7–120 млрд. грн. Згідно з дослідженням, бюджет України-2020 недоотримав 1,5–35 млрд. грн. від ухилення від сплати

податків суб'єктами підприємницької діяльності. Ця проблема особливо актуальна на сучасному критичному етапі розвитку національної економіки. Проблема ненадходження податків до бюджету потребує негайного вирішення державою шляхом виявлення та врахування всієї сукупності економічних, соціальних і психологічних чинників та їх динаміки. Діяльність податкової системи регулюється законодавством. Фахівці наголошують, що існуючі інструменти системи оподаткування не повинні бути складними або важкими для розуміння. Податки необхідно зменшити до неминучого мінімуму, інакше вони стануть тягарем для платників, що призведе до всіх видів ухилення від сплати податків. Слабкі місця податкової системи створюють широкий простір для «тіньової» економіки, коли капітал із підприємницького сектору переміщується до сфер із меншим податковим тягарем. Останніми роками зросла не тільки кількість податкових порушень і злочинів, а й проникнення до податкової системи організованої злочинності та корупції, що стало однією з причин економічної та соціальної нестійкості в країні в умовах впливу непередбачуваних факторів зовнішнього середовища. Корупція виступає як причина та наслідок тіньової економіки, це також призводить до надмірного впливу на банківську систему, кредитно-фінансові установи та зовнішньо-економічні відносини. Вітчизняна економічна система знаходиться під впливом тіньової економіки та корупції, що негативно позначається на будь-якій галузі підприємницької діяльності, а корупція – є одним із основних способів конкурентної боротьби. Рівень корупції також залежить від дій представників державної влади, що мають запобігати злочинним діям, а на практиці за їх допомогою можуть бути реалізовані масштабні контрабандні дії та тіньові схеми. Отже, можна сказати, що ефективному функціонуванню підприємницьких структур насамперед заважає корупція, яка виступає як передумовою, так і наслідком тіньової економіки, що супроводжується наданням послуг, пов'язаних із тіньовим сектором. Підтвердженням негативних процесів в підприємницькому секторі вітчизняної економіки є лише 54-те місце України у Світовому рейтингу конкурентоспроможності в 2021 році, який оприлюднила Бізнес-школа МІМ, порівняно з позицією 2017 року (60 місце) [12]. Позитивна динаміка склала лише 6 позицій, що недостатньо для забезпечення прозорості та формування сприятливого середовища розвитку підприємницької діяльності. Нинішні виклики крім масштабної корупції та тіньової економіки, з якими стикається наша країна, включають: негативний вплив на економіку епідемії коронавірусу, розгортання збройного конфлікту на території країни, необхідність відновлення еконо-

міки та впровадження державно-приватного партнерства (особливо для інфраструктурних проєктів), формування ринку енергії та землі, активізація вітчизняного фондового ринку та накопичувальної пенсійної системи. У створенні сприятливої «підприємницької екосистеми» засобами та інструментами податкової політики держава приймає безпосередню участь, реалізуючи державну політику, спрямовану на формування адекватної податкової поведінки господарюючих суб'єктів. Концепція «підприємницької екосистеми» у середині 2000-х використовувалася практиками з менеджменту для опису умов, які допомагали об'єднати людей і сприяти економічному процвітання та створенню національного багатства [13]. На діаграмі нижче показано дев'ять основних елементів, які вважаються важливими для створення сприятливої підприємницької екосистеми, що акцентує увагу на провідній ролі державної політики в сфері оподаткування для забезпечення ефективного розвитку підприємницької діяльності (рис. 1). На думку дослідника найбільш ефективними заходами держави зі створення сприятливої підприємницької екосистеми є:

- недоцільність сліпого наслідування досвіту інших держав;
- врахування унікальних характеристик та національних особливостей підприємницького середовища на основі розвитку існуючих галузей, навичок та здібностей;
- залучення приватного сектору до участі у формуванні екосистеми, підтримка компаній із високим потенціалом зростання, які можуть допомогти отримати «великий виграш» на ранніх стадіях.

Підприємництво є однією з найважливіших рушійних сил створення робочих місць та економічного зростання, а також має вирішальне значення для розвитку активного формального сектору малого та середнього бізнесу.

Це сприяє зростанню продуктивності, а також може допомогти знайти практичні бізнес-рішення для соціальних і екологічних проблем, включаючи зміну клімату. Незважаючи на його важливість, підприємництво не завжди активно заохочується в усіх країнах, що розвиваються, через спеціальні політичні ініціативи. Як економічна теорія, так і практика демонструють, що підприємництво може приносити соціальні переваги, окрім приватних. Тому активна роль уряду у підтримці підприємництва засобами та інструментами податкової політики є виправданою та потребує системного підходу. І в першу чергу, це розвиток певного середовища, яке дає змогу підприємцю створювати, управляти, керувати та, якщо необхідно, закривати бізнес у контексті дотримання верховенства права, що регулює процедури розкриття інформації, ліцензування та реєстрації,

Рис. 1. Модель підприємницької екосистеми для забезпечення ефективного розвитку підприємницької діяльності

а також гарантування захисту фізичної та інтелектуальної власності на майно. Регуляторне середовище має заохочувати людей засновувати власний бізнес, пробувати нові бізнес-ідеї та брати на себе прораховані ризики, зводячи адміністративний тягар до мінімуму, необхідного для підтримки державної політики та цілей сталого розвитку. І в даному контексті корупція є однією з найнебезпечніших загроз правам людини, демократії, правопорядку, чесності та соціальній справедливості. Вона перешкоджає економічному розвитку та загрожує належному та справедливому функціонуванню націй. Вона має негативні фінансові наслідки для громадян, компаній і держав, оскільки формує негативне сприйняття країни в міжнародному середовищі. До економічних наслідків корупції можна віднести створення перешкод внутрішнім і зовнішнім інвестиціям, розвиток недобросовісної конкуренції, економічну монополію, перешкоджання розвитку ринкових відносин, криміналізацію. Якщо корупцію визначити як «зловживання владою для досягнення особистих цілей», то слід сказати, що корупція сприяє виникненню тіньової економіки. Тому будь-яка спроба протидії корупції без вирішення останньої буде марною. Тому

боротьба з корупцією є індикатором того, що сьогодні Україна оцінюється як країна, яка спроможна запроваджувати стандарти прозорості та демократії, що свідчить про просування до високих європейських стандартів. Важливу роль у запобіганні та викорінненні державної тіньової економіки та корупції відіграють економічні, організаційні та правові заходи, інститути та механізми податкової політики. Найважливішим напрямом антикорупційної боротьби є неухильне ведення управлінської діяльності у відповідності до закону на всіх рівнях управління та викоріннення корупції в державних органах усіх рівнів. Започаткування національних антикорупційних заходів має дати бажаний результат: суттєве зменшення, якщо не абсолютне подолання, проявів корупції. Відповідно до рекомендацій міжнародних статистичних організацій тіньова або неспостережувана економіка складається з чотирьох основних компонентів: нелегальна або кримінальна економіка, прихована економіка, неформальний сектор (домогосподарства) та види діяльності, які не враховуються через недоліки в програмі збору даних [4]. Оскільки тіньова економіка характеризується несплатою (повною або частковою) податків, світо-

ва практика розрізняє два види ухилення від оподаткування. Одним із них є використання прогалин у законодавстві для недоплати або зниження суми сплаченого податку відповідно до закону (ухилення від сплати податків). Другий – приховувати доходи і не платити незаконно податки (ухилення від сплати податків). Різниця між ними полягає в тому, що в першому варіанті частина доходів приховується і податки не сплачуються в повному обсязі, а в другому варіанті доходи від злочинної діяльності часто повністю приховуються. Акцентуємо увагу саме на тіньовій економіці, що пов'язана з ухиленням суб'єктів господарювання від сплати податків, розвиток якої «підриває ефективність розподілу бюджетних коштів та суперечить логіці розвитку вітчизняної податкової інфраструктури [6]. Таким чином, ухилення від сплати податків є незаконним способом зменшення податкового зобов'язання і переслідується за ознаками приховування від податкових органів обліку доходів і майна, подання бухгалтерської та податкової звітності. Як правило, ухилення від сплати податків розглядається з точки зору таких питань:

– окремі дії споживачів або компаній у ситуаціях, коли вони можуть бути покарані за ухилення від сплати податків. При цьому юридичні особи, які

ухиляються від сплати податків, можуть витратити різні ресурси на зменшення податкової бази або координувати податкові органи;

– дії та застосовані обмеження податкових органів, призначених для контролю за сплатою податків у випадках можливої корупції. Ці обмеження включають частоту податкових перевірок, ефективність, залежність від кваліфікації персоналу, вартість перевірок тощо;

– дії держави, яка зацікавлена в управлінні процесами оподаткування суб'єктів господарювання у забезпеченні ефективності розвитку підприємництва як джерела доходів та виділяє відповідні ресурси для збору податків і боротьби з ухиленням від сплати податків. У роботі [7] виділено два типи тіньової економіки: «кримінальна» та «паралельна». Водночас такі її підкатегорії, як сектор домогосподарств, неформальний сектор, сектор, що занепадає тощо, є помітними в «паралельній економіці». Основні цілі держави в сфері управління процесами оподаткування суб'єктів господарювання у забезпеченні ефективності розвитку підприємництва та підсумкові критерії оцінки її ефективності представлені на рис. 2.

Сформована система цілей управління процесами оподаткування суб'єктів господарювання

Рис. 2. Цілі держави в сфері управління процесами оподаткування суб'єктів господарювання у забезпеченні ефективності розвитку підприємництва

спрямована на формування сприятливої підприємницької екосистеми засобами податкового регулювання передбачає оцінку якості існуючої податкової нормативно-правової бази, використання прозорих процедур в сфері оподаткування, узгодження цілей податкової політики цілям сталого розвитку та стратегічним напрямом регулювання підприємницької діяльності. Запропоновані заходи покликані вирішити існуючі проблеми в сфері оподаткування суб'єктів господарської діяльності, створити рівні умови для них, запобігти проявам корупції та, як наслідок існування тіньової економіки, в процесі забезпечення ефективності розвитку підприємництва.

Висновки. Ухилення від сплати податків розглядається як соціально-економічне явище, що проявляється в ігноруванні платниками податків сформульованих державою та суспільством норм поведінки. Виникнення цієї проблеми зумовлене тим, що платники податків можуть вибирати та приймати рішення щодо сплати податків в умовах нестабільного та недосконалого податкового законодавства. Ухилення від сплати податків та зборів супроводжуються такими явищами як корупція та тіньова економка, існування яких призводить до ряду негативних наслідків для національних органів влади та суспільства. Це проявляється, насамперед, у недофінансованості державного та місцевих бюджетів, що не дозволяє державі ефективно та адекватно виконувати покладені на неї функції, що негативно впливає на суспільство в цілому. Для запобігання подібної поведінки та виявлення факторів, які впливають на рішення платників податків щодо сплати податків

запропоновано підходи до створення сприятливої підприємницької екосистеми, під якою розуміємо сукупність певних умов, що сприяють економічному розвитку та прояву підприємницької ініціативи з метою створення національного багатства країни. Наголошено на провідній ролі саме державної політики в створенні сприятливого регуляторного середовища, що має заохочувати підприємницьку ініціативу мінімізуючи податкове навантаження. Визначено, що головною перешкодою реалізації прав людини, демократії, правопорядку, чесності та соціальної справедливості виступає корупція, що сприяє виникненню тіньової економіки. Сформовано систему цілей держави в сфері управління процесами оподаткування суб'єктів господарювання у забезпеченні ефективності розвитку підприємництва та підсумкові критерії оцінки її ефективності, що включає наступні напрямки: оцінку якості існуючої податкової нормативно-правової бази, використання прозорих процедур в сфері оподаткування, узгодження цілей податкової політики цілям сталого розвитку та стратегічним напрямом регулювання підприємницької діяльності. Реалізація запропонованих заходів дозволить вирішити існуючі проблеми в сфері оподаткування суб'єктів господарської діяльності, скорегувати їх податкову поведінку, запобігти проявам корупції, усунути негативні наслідки існування тіньової економіки та активізувати розвиток підприємництва. Напрямами подальших досліджень є обґрунтування механізму удосконалення системи оподаткування господарюючих суб'єктів в умовах необхідності відновлення вітчизняної економіки.

Список літератури:

1. Chugunov I., Makohon V. Fiscal strategy as an instrument of economic growth. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2019. Vol. 5 № 3. P. 213–217.
2. Кармаліта М.В. Приватний і публічний інтерес у системі податкових правовідносин : монографія. Хмельницький : ФОП Мельник А. А., 2019. 328 с.
3. Райнгарт К., Рогофф К. Циклічна історія фінансових криз. пер. з англ. О. Кальнова. Київ : «Наш формат», 2019. 544 с.
4. Єфименко Т.І., Лондар С.Л., Іванов Ю.Б. Розвиток податкової системи України: трансформація спрощеної системи оподаткування. ДННУ «Акад. фін. Управління». Київ. 2011. 246 с.
5. Chugunov I., Pasichnyi M. Fiscal stimuli and consolidation in emerging market economies. *Investment Management and Financial Innovations*. 2018. № 15(4). P. 113–122.
6. Ляпіна К., Ляпіна Д., Демченкова Я. Регуляторна політика: нові можливості. Київ : Ін-т конкурентного суспільства, 2004. 12 с.
7. Engelschalk M. Creating a Favorable Tax Environment for Small Business Development in Transition Countries; paper presented at Conference on the Hard-to-Tax. Andrew Young School of Public Policy. Georgia State University, 2003. P. 4.
8. Україна спустилася на 11 пунктів у рейтингу простоти сплати податків Paying Taxes 2020. URL: <https://interfax.com.ua/news/economic/626913.html>.
9. Україна піднялася на кілька позицій у рейтингу «Індекс сприйняття корупції». URL: <https://zn.ua/UKRAINE/ukraina-podnjalas-na-neskolko-pozitsij-v-rejtinhe-indeks-vosprijatija-korrupsii.html>.
10. Хто в Україні найбільше ухиляється від сплати податків. URL: <https://www.dw.com/uk/tinova-ekonomika-khto-v-ukraini-naibilshe-khyliaietsia-vid-splaty-podatkov/a-59981147>.
11. Інститут соціально-економічної трансформації. Вісім схем ухилення від податків. URL: <http://iset-ua.org/ua/novini/podatki/item/116-visim-skhem-ukhylenia-vid-podatkov>.

12. World Competitiveness Ranking 2022 Results URL: <https://worldcompetitiveness.imd.org/countryprofile/overview/UA>.

13. Audretsch D.B., Belitski M. Entrepreneurial ecosystems in cities: establishing the framework conditions. *The Journal of Technology Transfer*. 2017. № 42(5). P. 1030–1051.

References:

1. Chugunov I., Makohon V. (2019). Fiscal strategy as an instrument of economic growth. *Baltic Journal of Economic Studies*, vol. 5, № 3, pp. 213–217.

2. Karmalita M.V. (2019). Pryvatnyi i publichnyi interes u systemi podatkovykh pravovidnosyn: monohrafiia [Private and public interest in the system of tax relations: monograph]. Khmelnytskyi : FOP Melnyk A. A., 328 p.

3. Rainhart K., Rogoff K. (2019). Tsyklichna istoriia finansovykh kryz. per. z anhl. O.Kalnova [Cyclical history of financial crises]. Kyiv : «Nash format», 544 p.

4. Iefymenko T.I., Londar S.L., Ivanov Yu.B. (2011). Rozvytok podatkovoi systemy Ukrainy: transformatsiia sproshchenoi systemy opodatkovannia [Development of the tax system of Ukraine: transformation of the simplified taxation system]. DNU «Akad. fin. Upravlinnia». Kyiv. 246 p.

5. Chugunov I., Pasichnyi M. (2018). Fiscal stimuli and consolidation in emerging market economies. *Investment Management and Financial Innovations*, №15(4), pp. 113–122.

6. Liapina K., Liapina D., Demchenkova Ya. (2004). Rehuliatorna polityka: novi mozhlyvosti [Regulatory policy: new opportunities]. Kyiv : In-t konkurentnoho suspilstva, 12 p.

7. Engelschall M. (2003). Creating a Favorable Tax Environment for Small Business Development in Transition Countries; paper presented at Conference on the Hard-to-Tax. Andrew Young School of Public Policy. Georgia State University, p. 4.

8. Ukraina spustylasia na 11 punktiv u reitynhu prostoty splaty podatkiv Paying Taxes 2020 [Ukraine dropped 11 points in the rating of ease of paying taxes Paying Taxes 2020]. Available at: <https://interfax.com.ua/news/economic/626913.html> (accessed: 25.11.2022).

9. Ukraina pidnialasia na kilka pozytsii u reitynhu «Indeks spryiniattia koruptsii» [Ukraine rose several positions in the «Corruption Perception Index» rating] Available at: <https://zn.ua/UKRAINE/ukraina-podnjalas-na-neskolko-pozitsij-v-rejtinhe-indeks-vospriiatija-korruptsii.html> (accessed: 25.01.2023).

10. Khto v Ukraini naibilshe ukhlyiaetsia vid splaty podatkiv? [Who is the biggest tax evader in Ukraine?] Available at: <https://www.dw.com/uk/tinova-ekonomika-khto-v-ukraini-naibilshe-ukhlyiaetsia-vid-splaty-podatkiv/a-59981147> (accessed: 10.01.2023).

11. Instytut sotsialno-ekonomichnoi transformatsii. Visim skhem ukhylennia vid podatkiv [Institute of socio-economic transformation. Eight tax evasion schemes]. Available at: <http://iset-ua.org/ua/novini/podatki/item/116-vi-sim-skhem-ukhylennia-vid-podatkiv> (accessed: 08.01.2023).

12. World Competitiveness Ranking 2022 Results Available at: <https://worldcompetitiveness.imd.org/countryprofile/overview/UA> (accessed: 10.02.2023).

13. Audretsch D.B., Belitski M. (2017). Entrepreneurial ecosystems in cities: establishing the framework conditions. *The Journal of Technology Transfer*, vol. 42(5), pp. 1030–1051.